

”הר הזיתים אשר על פני ירושלים מקדם” / שמואל בהט

בין ירושלים להר הזיתים

מבוא

כס הר הזיתים, הסמוך לעיר העתיקה של ירושלים ממזרח, הוא הרכס הבולט ביותר באגן העיר העתיקה. בין הר הזיתים לירושלים קיים ניגוד חריף והוא בולט מאוד דווקא על רקע קרבתו של הר הזיתים לעיר. ניגוד זה מתחיל מן הגיאולוגיה, ממשיך אל ההידרולוגיה, אל הבוטניקה, אל האדם, והוא בא לידי ביטוי אף בעולם הרוח. התנאים הטבעיים של ההרים באגן העיר העתיקה השפיעו על בחירת מקום ההתיישבות האנושית, על התפתחותה ועל המשמעות המטפיסית שניתנה להרים השונים.¹ מטרתו

ירושלים מהר הזיתים

1 יש לציין כי בעבר שלטה תפיסה שראתה בתנאים הטבעיים מערכת תנאים מוחלטת שקבעה את פעילות האדם. תפיסה זו מכונה דטרמיניזם פיסי והיא זכתה לביקורת נוקבת. אין חולק על השפעתם של התנאים הפיסיים על הפעילות האנושית, אך יש לעדן את ראייתה כמוחלטת (ר' רובין, "ירושלים וסביבותיה: השפעת התנאים הפיסיים על יישובה של ירושלים", ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים: תקופת המקרא, ירושלים תש"ס (2000), עמ' 1-12, במיוחד עמ' 1-2).

של מאמר זה להציג את הניגודים הבולטים שבין הר הזיתים לירושלים כבסיס להבנתם של פסוקים שונים בתנ"ך, ובעיקר שתיים מנבואותיהם של יחזקאל וזכריה, שבהן תופס הר הזיתים מקום משמעותי.

ההר והמדבר: תנאי הטבע וההתיישבות האנושית

רכס הר הזיתים הוא רכס צר וארוך המתנשא לגובה של מעל 800 מ' מעל פני הים, ממזרח לעיר העתיקה של ירושלים, בכיוון כללי צפון דרום. הרכס הוא חלק מיחידת נוף המכונה "ספר המדבר", המשמשת יחידת מעבר בין שדרת ההר המרכזית לבין מדבר יהודה. עם זאת, ההר חורג מיחידת הנוף שאליה הוא משתייך, בשל התנשאותו מעל האפיק העמוק של נחל קדרון וגובהו הרב מעל ירושלים. התנשאות זו נגרמה עקב סדרה של העתקים גיאולוגיים, והבולטה מאוד בשל התחתרותו העמוקה של נחל קדרון. משום כך ההר אינו משמש יחידת מעבר הדרגתית מהרי ירושלים למדבר יהודה, כאזורים אחרים בספר המדבר, אלא מחסום בין האזור הים תיכוני של ירושלים לבין המדבר.²

חלקו העליון של הר הזיתים מכוסה בסלעי קרטון (מתצורות מנוחה ומשאש), ואילו חלקו התחתונים בנויים מסלעי גיר קשים יותר, בעיקר מסוג מיזי אחמר ומלכה. לעומת זאת, המסלע הנחשף בהרי ירושלים, עד לחלקם העליון, בנוי מסלעי גיר (מתצורת בענה), בעיקר מיזי אחמר ומלכה, ולעתים מיזי חילו.³ נחל קדרון עוקב אחר הגבול בין התצורות הגיאולוגיות, אף שאינו חופף בדיוק לגבול הגיאולוגי.⁴

להבדל בין המסלע המכסה את הר הזיתים לבין המסלע שעליו נבנתה ירושלים יש השפעה ישירה על המצב ההידרולוגי: סלע הקרטון הוא סלע אטום, ואילו סלעי הגיר מאפשרים מעבר מים. כתוצאה מכך לא קיים אף לא מעיין אחד על הר הזיתים, שכן המסלע המכסה את הרכס אינו מאפשר היווצרות מעיינות (לעומת זאת קיימים בו בורות מים רבים חצובים), בניגוד להרי ירושלים, שבהם היו מצויים מעיינות מספר.⁵ ברור כי

2 ס' בן יוסף, "גיאוגרפיה של הר הזיתים", א' שילר (עורך), הר הזיתים, ירושלים 1978, עמ' 13-19, במיוחד עמ' 13-16.

3 רובין, שם, עמ' 9-10.

4 רובין, שם, עמ' 8; ע' מזר, "הספקת המים ומפעלי מים בימי הבית הראשון", ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים: תקופת המקרא, ירושלים תש"ס (2000), עמ' 195-232, במיוחד עמ' 196.

5 בן יוסף, שם, עמ' 17; מזר, שם, עמ' 196-200.

לעובדה זו השלכה ישירה על ההתיישבות האנושית. לא בכדי ייסדו הקדמונים את עירם ממערב לקדרון ולא ממזרח לו.

תוצאה נוספת של הבדלי המסלע בין הר הזיתים לבין ירושלים היא סוגי הקרקע הנוצרת מן הבלייה של הסלעים השונים. מבלייה של סלעי הגיר, שעליהם בנויה ירושלים, נוצרת קרקע טרה רוסה, שהיא קרקע פורייה ונוחה לחקלאות. לעומת זאת בליית סלעי הקרטון, המכסה חלקים נרחבים מהר הזיתים, יוצרת קרקעות רנדזינה בהירות, שבהן החקלאות פחות נוחה ופורייה, אף שאיננה בלתי אפשרית.⁶ גם לעובדה זו השפעה על בחירת מקום ההתיישבות האנושית.⁷

נתון פיסי חשוב שהשפיע על גבולות ההתיישבות האנושית במרחב, הוא נחל קדרון העמוק, המשמש גבול טופוגרפי חד ובעל משמעות ביטחונית. הימצאותו של הנחל והתחתרותו העמוקה, שהושפעה אף היא מן הגיאולוגיה והגיאומורפולוגיה - התחתרותו

מבט מנחל קדרון להר הזיתים

6 רובין, שם, עמ' 5; בן יוסף, שם.

7 יש לציין כי קיימים הבדלים גדולים בין המדרון המערבי של הר הזיתים, שחלקים ממנו דומים מבחינות רבות להרי ירושלים, לבין מדרונו המזרחי, שמאפייניו שונים מירושלים באופן חד הרבה יותר. עם זאת, בשל תנאים פיסיים נוספים, ובעיקר בשל התחתרותו העמוקה של נחל קדרון, היה הר הזיתים כולו, כולל מדרונותיו המערביים, מחוץ לתחום העיר בימי קדם.

בין התצורות הגיאולוגיות השונות ובין שני רכסים - תחמה את גבול ההתפתחות של ירושלים, שלא עברה את הנחל בימי קדם. הר הזיתים, הסמוך לעיר ביותר, אך מובדל ממנה בצורה חדה, סימל את ה"חוץ". נחל קדרון סימל את הגבול שבין העיר למה שחוץ לה. ייתכן כי בכך יש כדי להסביר את דבריו של שלמה המלך לשמעי בן גרא, עם עלותו לשלטון (מלכים א ב, לו-לז):

וַיִּשְׁלַח הַמֶּלֶךְ וַיִּקְרָא לְשִׁמְעִי וַיֹּאמֶר לוֹ בְּנֵה לְךָ בַּיִת בִּירוּשָׁלַם וַיִּשְׁבֶּתָ שָׁם וְלֹא תֵצֵא מִשָּׁם אָנֹכָה וְאָנֹכָה בְּיוֹם צֵאתְךָ וְעֵבֶרְתָּ אֶת נַחַל קִדְרוֹן יִדְעַ תִּדְעַ כִּי מוֹת תָּמוּת דָּמְךָ יִהְיֶה בְּרֵאשִׁיךָ.

נחל קדרון סימל, בדבריו של שלמה, את הגבול בין העיר, הנתונה לשלטונו ולפיקוחו של שלמה, לבין האזור שמחוץ לעיר, הרחוק מעיני השלטון המרכזי. יתר על כן: בהמשך הפרשה מתואר כי שמעי יצא מירושלים לגת. על פי המתואר, בכך הפר שמעי את ציוויו של שלמה, אף שהדרך לגת איננה חוצה את נחל קדרון. נראה, אפוא, כי מעבר של נחל קדרון היה ביטוי עקרוני ליציאה מחוץ לעיר, בשל היותו סמל לגבולה.⁸

ציון נחל קדרון כביטוי לגבולה של ירושלים מופיע גם בתיאור בריחתו של דוד מן העיר במרד אבשלום (שמואל ב טו, יד-כג):

וַיֹּאמֶר דָּוִד לְכָל עֲבָדָיו אֲשֶׁר אִתּוֹ בִּירוּשָׁלַם קוּמוּ וּנְבַרְחָהּ כִּי לֹא תִהְיֶה לָנוּ פְּלִיטָה מִפְּנֵי אֲבִשְׁלוֹם מִהָרֹו לְלָכֶת פֶּן יִמָּהַר וְהִשְׁגִּנוּ וְהָדִיחַ עָלֵינוּ אֶת הַרְעָה וְהִכָּה הָעִיר לְפִי חֶרֶב [...] וַיֵּצֵא הַמֶּלֶךְ וְכָל הָעָם בְּרִגְלָיו וַיַּעֲמֵדוּ בַּיִת הַמֶּרְחָק [...] וְכָל הָאָרֶץ בּוֹכִים קוֹל גָּדוֹל וְכָל הָעָם עֹבְרִים וְהַמֶּלֶךְ עֹבֵר בְּנַחַל קִדְרוֹן וְכָל הָעָם עֹבְרִים עַל פְּנֵי דָרֶךְ אֶת הַמַּדְבָּר

מעבר נחל קדרון מבטא את עזיבתה של ירושלים, ועל כן הוא מוזכר בפסוקים. עוד נזכר כאן, כי מעבר זה מוביל אל "דרך את המדבר", הסמוך מאוד לגבול העיר.

8 אפשר לפרש כי שלמה הדגיש את חציית נחל קדרון דווקא, משום שזו הדרך לבחורים, עירו של שמעי, שבה קילל את דוד (שמואל ב טז, ה-יג), בעוברו שם בזמן מרד אבשלום, בפרשה העומדת ברקע לציוויו של שלמה לשמעי.

הר הבית והר המשחית: בין קדושה לעבודה זרה

בספר מלכים א (יא, ז-ח), מתואר חטאו של שלמה המלך, אשר לעת זקנתו נשיו הטו את לבבו, והוא בנה עבורן במות לעבודה זרה. כפי שמתואר שם, המקום שבו בנה שלמה את הבמות היה הר הזיתים: **”אז יבנה שלמה בְּמָה לְכַמּוֹשׁ שֶׁקָּץ מוֹאֵב בְּהָר אֲשֶׁר עַל פְּנֵי יְרוּשָׁלַם וּלְמַלְךְ שֶׁקָּץ בְּנֵי עַמּוֹן. וְכֵן עָשָׂה לְכָל נְשָׂיו הַנְּכָרִיּוֹת מִקִּטְרֹת וּמִזְבְּחוֹת לְאֱלֹהֵיהֶן”**. עשויים להיות כמה נימוקים אפשריים לבחירתו של שלמה לבנות את הבמות דווקא בהר הזיתים. ייתכן כי גובהו של ההר התאים לתפיסה האלילית ולנוהג הפגאני לבנות במות **”על כל גבעה גבוהה”**. הימצאו של ההר מחוץ לעיר באופן מובהק, מעבר לנחל קדרון, קרוב מספיק אך מובדל, התאים להקמת במה אלילית במקום, ולא בעיר המקדש⁹. במות אלה ניצבו בהר הזיתים עד שלהי ימי הבית הראשון, עד אשר טומאו בהוראתו של יאשיהו מלך יהודה (מלכים ב כג, יג). בעקבות זאת נוסף ניגוד משמעותי בין הר הזיתים לעיר: בין קדושה ועבודת ה' אלקי ישראל לעבודה זרה. ייתכן כי זה הרקע לכינוי חלק מן ההר, צפונית למקום בניית הבמות, **”הר המשחית”**, כינוי המבטא את משמעותו החדשה של הרכס.

במהלך ימי הבית הראשון התפתחו גם בתי הקברות מסביב לירושלים.¹⁰ אחד מאזורי הקבורה הבולטים היה רכס הר הזיתים. גם עובדה זו קשורה להיותו מחוץ לעיר, שכן הנוהג היהודי היה לקבור מחוץ לתחום ההתיישבות. אף שהר הזיתים אינו שונה במהותו, בהקשר זה, משאר אזורי הקבורה, שהקיפו את העיר מכל עבריה, ייתכן כי הקבורה בהר העצימה עוד את הניגוד שהיה קיים עוד קודם, בין ההר, ששימש כמקומם של המתים, לבין עירם של החיים.

הניגודים בין הר הזיתים לבין ירושלים כללו, אפוא, את הרבדים השונים של המציאות הטבעית והאנושית. מן ההבדל בין סוגי מסלע, נבעו שני הבדלים פסיים: קיומם או אי-קיומם של מקורות מים וסוגי קרקעות שונים ברמת התאמתם לחקלאות. בשל הבדלים אלה נבחר ההר שממערב לקדרון להתיישבות אנושית ולא הר הזיתים שממזרח לו. נחל קדרון העמוק, על מורדותיו התלולים, הבליט את הניתוק בין שני ההרים, חרף קרבתם הפיסיית, ויצר גבול ברור להתפשטותה של ההתיישבות. כך היו ההרים שממערב לקדרון למקום מגוריו של האדם, ואילו הר הזיתים נותר שמש מבחינה זו. על אחת מפסגותיו של ההר בנה שלמה במות לעבודה זרה, וכך נוצר גם הבדל רוחני בין מקום הקדושה למקום

9 העובדה כי מן ההר נצפים הרי עמון ומואב עשויה להיות גם היא חלק מן הנימוקים לבניית במות במקום **”לְכַמּוֹשׁ שֶׁקָּץ מוֹאֵב וּלְמַלְךְ שֶׁקָּץ בְּנֵי עַמּוֹן”**. אולם הדבר לא מסביר מדוע הקים שלמה במקום גם במה **”לעשתרת שיקוץ צידונים”**, שנזכרת במלכים ב כג, יג).

10 ג' ברקאי, **”בתי הקברות של ירושלים בימי הבית הראשון”**, ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים: תקופת המקרא, ירושלים תש”ס (2000) עמ' 233-270.

הטומאה והעבודה זרה. היותו של הר הזיתים מקום קבורה, בשל היותו מחוץ לעיר, הייתה יכולה להוסיף על הדרך שבה נתפס ההר, כמקום טומאה, ואולי יש לראות רמז לכך בכינויו בספר מלכים: "הר המשחית"¹¹.

גלות השכינה וחזרתה: הר הזיתים בנבואות יחזקאל וזכריה

בשתי נבואות מנוגדות, שנודעה להן השפעה רבה על המסורת היהודית לדורותיה, נזכר הר הזיתים כנקודת ציון חשובה: בתיאור החורבן וגלות השכינה בנבואת יחזקאל ובתיאור חזרת השכינה בנבואתו של זכריה.¹²

בפרקים ח-יא ביחזקאל מתוארת גלות השכינה ממקומה בקודש הקודשים, ערב חורבן הבית הראשון. השלב האחרון במסע הנדודים של "מרכבת השכינה", או: "כבוד ה'", ככינויה ביחזקאל, מתואר כך: "וַיַּעַל כְּבוֹד ה' מֵעַל תוֹךְ הָעִיר וַיַּעֲמֵד עַל הָהָר אֲשֶׁר מְקַדֵּשׁ לְעִיר" (יחזקאל יא, כג).¹³ נראה כי אפשר להבין נבואה זו היטב על רקע הניגוד שבין ירושלים להר הזיתים והדרך שבה נתפס ההר. הביטוי לשלב האחרון בהסתלקותה הוא יציאתה אל ההר אשר מקדם לעיר. קרבתו של הר הזיתים לירושלים ויחד עם זאת נבדלותו ממנה, וכן היותו סמל למקום המנוגד להר הבית ולעיר, הופכים את ההר למקום המתאים לבטא את הסתלקות השכינה ועזיבתה המוחלטת את ירושלים.

11 על הר הזיתים כ"מחוז למחנה" בימי הבית השני ראו מאמרה של אילת אסולין בחוברת זו.

12 בעקבות נבואות אלה ומדרשי חז"ל על אודותיהן, התפתחה מסורת העלייה לרגל ל"מקום רגלי השכינה" בהר הזיתים. על כך ראו לדוגמה: מ' גיל, 'היישוב היהודי', י' פראוור (עורך), ספר ירושלים, התקופה המוסלמית הקדומה, 1099-638, ירושלים תשמ"ז, עמ' 133-162, במיוחד עמ' 145-147; א' ריינר, 'חורבן, מקדש ומקום קדוש: משהו על שאלות של זמן ומקום בימי הביניים', קתדרה 97 (תשרי תשס"א), עמ' 64-47, במיוחד עמ' 57-59. על הר הזיתים בספרות האפוקליפטית היהודית ראו: א' בן אליהו, הר הזיתים בין יהודים לנוצרים בתקופה הרומית ביזאנטית, עבודת גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים, חשוון תש"ס, עמ' 70-74; א' גרוסמן, 'מקומה של ירושלים בספרות היהודית האפוקליפטית', פראוור (עורך), ספר ירושלים, התקופה המוסלמית הקדומה, עמ' 236-248, במיוחד עמ' 239-241.

13 במדרש מפורסם פירטו חז"ל את התחנות השונות במסע הסתלקותה של השכינה: "עשר מסעות נסעה השכינה: מכרוב לכרוב, ומכרוב למפתן הבית, מן מפתן הבית לכרובים, ומן הכרובים לשער הקדמוני לחצר, מן החצר לגג, מן הגג למזבח, מן המזבח לחומה, מן החומה לעיר, מן העיר להר הזיתים [...] אמר ר' יונתן שלוש שנים ומחצה עשתה השכינה יושבת על הר הזיתים, סבורה שמא ישראל יעשו תשובה ולא עשו תשובה אמרה אלך ואשובה למקומי". איכה רבה, פתיחתא, כה. המדרש מופיע בשינויים קלים גם בפסיקתא דרב כהנא קיד, צא. ב; אבות דרבי נתן לד, ז; בבלי, ראש השנה לא, ע"א.

הבנת המשמעות הגיאוגרפית, ההיסטורית והרוחנית של הר הזיתים, עשויה להסביר גם את נבואתו של זכריה (יד, ד-ו), המתאר את ”יום ה” באחרית הימים.

ועמדו רגליו ביום ההוא על הר הזיתים אשר על פני ירושלים מקדם ונגבע הר הזיתים מחציו מזרחה וימה היא גדולה מאד ומש חצי ההר צפונה וחציו נגבה. ונסתם היא הרי כי יגיע גי הרים אל אצל ונסתם באשר נסתם מפני הרעש בימי עזיה מלך יהודה ובא ה' אלקי כל קדשים עמך. והיה ביום ההוא לא יהיה אור יקרות וקפאון. והיה יום אחד הוא ינדע לה' לא יום ולא לילה והיה לעת ערב יהיה אור. והיה ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים חצנים אל הים הקדמוני וחצנים אל הים האחרון בקיץ ובחורף יהיה. והיה ה' למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד. יסוב כל הארץ בערבה מגבע לרמון נגב ירושלים וראמה וישבה תחתיה...

בנבואתו זו, מתאר זכריה את חזרתה של השכינה אל הר הזיתים באחרית הימים. המקום שאליו גלתה השכינה, אליו עתידה היא לחזור.¹⁴ הנבואה מתארת שינוי משמעותי בנוף של ירושלים וסביבותיה: הר הזיתים ייבקע, חציו ינוע דרומה וחציו ינוע צפונה, ובמרכזו ייווצר גיא גדול. זאת ועוד: הנוף ההררי של סביבות ירושלים ישתנה וייהפך למישור: ”יסוב כל הארץ בערבה מגבע לרמון” - ייהפך כל האזור למישור, מגבע, הנמצאת מצפון לירושלים, ועד רימון שמדרומה, בדומה לנבואת ישעיהו (מ, ד-ה): ”כל היא ינשא וכל הר וגבעה ישפלו והיה העקב למישור והרכסים לבקעה. ונגלה כבוד ה' וראו כל בשר יחדו כי פי ה' דבר”. ולא זו אף זו: ירושלים תתרומם ותינשא ותהיה רמה מכל סביבותיה - ”וראמה וישבה תחתיה” (וגם בזאת יש דמיון לנבואת ישעיהו (ב, ב): ”והיה באחרית הימים נכון יהיה הר בית ה' בראש ההרים ונשא מגבעות ונהרו אליו כל הגוים”).¹⁵

יחד עם השינוי הטופוגרפי המתואר כאן, ובעיקר בקיעת הר הזיתים, מתואר כי ביום ההוא יצאו מים חיים מירושלים, שיזרמו לעבר ים המלח ולעבר הים התיכון - הים הקדמוני והים האחרון. יש להבין את הדברים כביטוי לשינוי הרוחני העתיד להתרחש באחרית הימים. מאפיין עיקרי של נבואה זו הוא ביטולם של הגבולות החדים והניגודים הקיימים בעולם והופעתה של מציאות אחדותית. עולמנו מורכב מקיץ וחורף, יום ולילה, אור וחושך, טוב ורע. נבואה זו של זכריה מתארת מציאות שבה המחסום שבין המדבר לבין ירושלים

14 אין כאן המקום לדון ביחס שבין נבואת זכריה לנבואת יחזקאל. על כך ראו למשל: ר' כשר, ”תכניתו השיקום לשבי ציון: בין יחזקאל לזכריה”, בית מקרא 56 (ב) (תשע”א, 2011), עמ' 33-27.

15 ראו פירוש רש”י לפסוקים אלה. וראו גם: י' אליצור, מקום בפרשה: גיאוגרפיה ומשמעות במקרא, תל-אביב תשע”ד (2014), עמ' 438-443.

– הר הזיתים – ייפתח. עתה יוכל להיווצר חיבור בין ירושלים לבין המדבר. מים חיים יצאו מירושלים אל הים הקדמוני. נביעת המים לא תושפע מחילופי העונות – "בקיץ ובחורף יהיה". ביום ההוא, מתאר הנביא, ייטשטשו הגבולות שבין יום ובין לילה, ו"לעת ערב יהיה אור". כל הביטויים הפיסיים הללו, הם משל לשינוי הרוחני העתיד להתרחש, שבו "יהיה ה' אחד ושמו אחד". על פי פשוטו, מתאר פסוק זה את היעלמותה של עבודת האלילים והכרת האנושות בשם ה'. הר הזיתים, הר המשחית, מוקד העבודה זרה הראשונה שנבנתה אחרי בניית המקדש, ועמדה בניגוד לו, ייבצע.¹⁶ ירושלים, אשר הרים סביב לה, וחוסה בצלו של ההר, תרום על סביבותיה. כמו נבואת ישעיהו, שהוזכרה לעיל, מנבא גם זכריה, בסוף פרק זה (טז-כא), כי באותה עת ינהרו כל הגויים אל ירושלים:

וְהָיָה כָּל הַנֹּתֵר מִכָּל הַגּוֹיִם הַבָּאִים עַל יְרוּשָׁלַם וְעָלוּ מִדֵּי שָׁנָה בְּשָׁנָה לְהִשְׁתַּחֲוֹת
 לְמֶלֶךְ ה' צְבָאוֹת וְלַחַג אֶת חַג הַסֻּכּוֹת [...] בַּיּוֹם הַהוּא יְהִי עַל מַצְלוֹת הַסּוּם
 קֹדֶשׁ לַה' וְהָיָה הַסִּירוֹת בְּבֵית ה' כְּמִזְרְקִים לִפְנֵי הַמִּזְבֵּחַ. וְהָיָה כָּל סִיר בִּירוּשָׁלַם
 וּבִיהוּדָה קֹדֶשׁ לַה' צְבָאוֹת

אין כאן המקום לבאר את כל הביטויים הטעונים הסבר בפסוקים אלה. אשר לביטוי "יהיה על מצלות הסוס קודש לה", יש שפירשו כי אף הפעמונים שעל הסוסים, או יצולי העגלות, יהיו קודש לה, וראו בכך ביטוי להתפשטות הקדושה עד למרכיבים החומריים ביותר. פרשנות זו משתלבת היטב במשמעות הכוללת של נבואה זו.

16 השו"ח פדיה, "תמורות בקדש הקדשים: מן השוליים למרכז", מדעי היהדות 37 (תשנ"ז, 1997), עמ' 53-110, במיוחד עמ' 59-64.

סיכום

מטרתו של מאמר קצר זה היא להציע התבוננות רב-רובדית על הר הזיתים, כאפשרות להדרכה מעמיקה בשטח, תוך שילוב מרכיביו הפיסיים, היחס האנושי להר, ההבדלים הבולטים בינו לבין ירושלים, ההולכים ומתגברים ככל שמתרחקים מזרחה, והמשמעות הסמלית שהוענקה לו, שלא הייתה מנותקת מן הרבדים האחרים. כפי שתואר, בין הר הזיתים לבין ירושלים קיימים ניגודים ברבדים השונים, הפיסיים והמטפיסיים. הר הזיתים הוא ה”חוץ”, הקרוב כל כך לירושלים אך שונה ומובדל ממנה. נחל קדרון העמוק מחריף את מובחנותו של ההר מן העיר, חרף קרבתו, ומגדיר את גבולות ההתפשטות של ההתיישבות האנושית, ובכך מותיר את ההר כמסמל את מה שאיננו בעיר, הן מבחינה פיסיית והן מבחינת המשמעות המטפיסיית. נראה כי על רקע תפיסה זו, אפשר להבין היטב את השימוש של יחזקאל וזכריה בהר הזיתים כמרכיב בנבואותיהם, ולהעניק פשר עמוק יותר ומחובר לשטח לנבואות חשובות אלה. גלות השכינה מירושלים מסומלת במעברה להר הזיתים בנבואת יחזקאל. חזרת השכינה המתוארת בנבואת זכריה, מתרחשת תחילה בהר הזיתים, גורמת לבקיעת ההר, משנה את הנוף, ובכך יוצרת חיבור בין אזורים מובדלים ומנוגדים, זאת כביטוי לשינוי הרוחני העתיד להתחולל באחרית הימים.

ביבליוגרפיה

- י' אליצור, מקום בפרשה: גיאוגרפיה ומשמעות במקרא, תל-אביב תשע"ד (2014).
- א' בן אליהו, הר הזיתים בין יהודים לנוצרים בתקופה הרומית ביזאנטית, עבודה גמר לתואר מוסמך, האוניברסיטה העברית, ירושלים, חשוון תש"ס.
- ס' בן יוסף, "גיאוגרפיה של הר הזיתים", א' שילר (עורך), הר הזיתים, ירושלים 1978, עמ' 13-19.
- ג' ברקאי, "בתי הקברות של ירושלים בימי הבית הראשון", ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים: תקופת המקרא, ירושלים תש"ס (2000) עמ' 233-270.
- מ' גיל, 'היישוב היהודי', י' פראוור (עורך), ספר ירושלים, התקופה המוסלמית הקדומה, 1099-638, ירושלים תשמ"ז, עמ' 133-162.
- א' גרוסמן, 'מקומה של ירושלים בספרות היהודית האפוקליפטית', פראוור (עורך), ספר ירושלים, התקופה המוסלמית הקדומה, עמ' 236-248.
- ר' כשר, "תכניות השיקום לשבי ציון: בין יחזקאל לזכריה", בית מקרא 56 (ב) (תשע"א, 2011), עמ' 33-57.
- ע' מזר, "הספקת המים ומפעלי מים בימי הבית הראשון", ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים: תקופת המקרא, ירושלים תש"ס (2000), עמ' 195-232.
- השוו' ח' פדיה, "תמורות בקדש הקדשים: מן השוליים למרכז", מדעי היהדות 37 (תשנ"ז, 1997), עמ' 53-110.
- ר' רובין, "ירושלים וסביבותיה: השפעת התנאים הפיסיים על יישובה של ירושלים", ש' אחיטוב וע' מזר (עורכים), ספר ירושלים: תקופת המקרא, ירושלים תש"ס (2000), עמ' 1-12.
- א' ריינר, 'חורבן, מקדש ומקום קדוש: משהו על שאלות של זמן ומקום בימי-הביניים', קתדרה 97 (תשרי תשס"א), עמ' 47-64.